

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ УКРАЇНИ

ЛЬВІВСЬКА АКАДЕМІЯ МИСТЕЦТВ

На правах рукопису

Захарчук-Чугай Раїса Володимирівна

НАРОДНА ГИМНІКА

ЗАХІДНІЙ УКРАЇНИ ХІХ - ХХ СС.

/Проблеми традицій/

Г7.00.06 - Декоративне і прикладне мистецтво

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня доктора
мистецтвознавства

Львів - 1995

00778028 (W)

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у відділі народного мистецтва
Інституту народознавства НАН України

Офіційні опоненти:

1. Доктор мистецтвознавства, старший науковий співробітник
КАРА-ВАСИЛЬЄВА Тетяна Валеріївна
2. Доктор мистецтвознавства, доцент
БОДНАР Олег Ярославович
3. Доктор історичних наук, академік НАН України
ІСАЄВИЧ Ярослав Дмитрович

Провідна організація: Національний музей у Львові

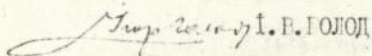
Захист відбудеться " 4 " травня 1995 року об 11⁰⁰ на
засіданні Спеціалізованої вченої ради Д 04.12.01 у Львівській
академії мистецтв /290011, м.Львів-11, вул.Кубійовича, 36/.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці
Львівської академії мистецтв

Автореферат розіслано 3 квітня 1995 року.

Вчений секретар

Спеціалізованої вченої ради
кандидат мистецтвознавства

І. П. ГОЛОД

ЛННБ ім. В. Стефаника
АН України

І. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. На рубежі нового тисячоліття з новою силою постала гостра проблема дослідження досвіду людського життя на землі, збереження культурної спадщини, мистецьких надбань народу.

Вишивка – особливий вид українського народного мистецтва, що розкриває невичерпне багатство творчих сил народу, вершини його мистецького хисту. Український народ за свою багатовікову історію нагромадив величезний творчий потенціал і вміння з допомогою простих засобів, таких, наприклад, як голка і нитка, створювати високомистецькі вироби.

Вишивка – найпоказовіший вид мистецтва, який стверджує життєвість давніх традицій матеріально-духовної, художньої культури українського народу. У ній крізь віки збережена і пронесена колективна народна мудрість, пам'ять, естетичні ідеали краси. У всезагальній культурній спадщині українського народу вишивка займає гідне місце як найбільш масовий і різнофункціональний вид мистецтва. Історією, соціально-економічними, природно-географічними умовами, поетичною адачею українців визначена особлива роль вишивки в духовному житті людини, творенні естетичного середовища у повсякденному і святковому побуті. Вишиті одяг, рушники, скатертини, занавіси, покрови тощо несуть в собі не тільки матеріальну, практичну, а й духовно-естетичну функції. З давніх давен і по сьогодні вишивка виступає як естетично-емоційне, духовне самовираження народу, його віри, моралі і етикету, як утвердження краси земного життя, торжество правди, добра, людських сподівань.

Вишивка активно виконує традиційні функції: святково-симво-

лічну, знакову, пізнавальну, виховну, естетичну, комунікативну та ін. Дивовижно багатий філософсько-культурний, символічний світ української народної вишивки. Вона велично-образно виступає в різноманітних варіантах як прикраса тканин церковного, інтер'єрно-обрядового, одягового призначення.

Вишивка – унікальне явище художньої культури. Це окремий вид мистецтва, високопрофесійний за майстерністю виконання, рівнем орнаментально-композиційного вирішення. В ній відбиті віковічні надбання, мистецький талант народу.

В аналізі збережених пам'яток вишивального мистецтва чітко простежуються питання еволюції художньо-виражальних засобів, його філософсько-естетичної природи. Вишивка розглядається дослідником як один із своєрідних видів живописного мистецтва. Сріблясті переливи вишивки білими нитками на білому фоні, дзвінке звучання вишивки червоними, білими, чорними і ситими нитками, барвиста соковитість багатоколірної гами дає можливість твердити, що в вишивці найбільш багато і різноманітно розкрилась колористична обдарованість народних майстрів.

Вишивка – це оригінальне мистецтво народної графіки, вона зберегла і несе в собі багатовікову культуру декоративної лінії. Срібні нитки-лінії прямі по горизонталі або вертикалі, діагональні – основа творення складних орнаментальних форм. Вони – домінанта вишивального мистецтва. З неї починається безперервний процес творення – від простих елементів до складних мотивів, орнаментальних форм. Характерно, що у вишивці насичено і переконливіше, ніж у інших видах мистецтва, можна спостерігати винахідливість щодо методу розміщення мотивів на лінії, яку в народі називають стежиною, дорогою, бігунчиком. Ці лінії стеляться на тканині рівно, зубчастими або хвилястими виступами, чітко орга-

нізуючи в лінійно-стрічковому ритмі безліч мотивів, образів, знаків.

У вишивці найглибше відображене орнаментальне багатство народного мистецтва, вона дає численні зразки геніальних композицій, незаних за рівнем художнього втілення в інших видах народного мистецтва.

Вишивка – це орнаментальна скарбниця колективного генія. Е ній втілено чудеса народної вигадки, фантазії, геометризований метод зображення оточуючого світу.

Загальновизнані неперевершені класичні зразки геометричного орнаменту української народної вишивки. Постійно оновлюючись і збагачуючись новими рисами, мистецтво вишивки ніколи не поривало з традиційно-давніми методами зображення багатого рослинного світу. Краса рідної землі передана у вишивці широкомасштабно – сягаючи небесних планет, сонця, зірок, місяця. Численні повтори різноманітних композицій геометричного, рослинного, орніто-морфного, зооморфного орнаментів привели до їх особливої вишуканості, лаконічності, художньої виразності. Одже, дослідження вишивки розкриває важливі аспекти вираження в ній живописної, графічної, орнаментальної культури народу.

Епродовж віків вишивка зберігала в своїй іконографії архаїчні магічні мотиви. Она майже нічого не губила із своїх надбань і поступово нагромаджувала іконографічне багатство. Колективний досвід причетний до відбиття складною мовою вишивального мистецтва народного світогляду.

Есокоморальні естетичні основи всенародного вишивання в містах і селах України. Народною свідомістю опоетизована праця вишивальниць, яка зв'язана з образами добра, захисту, надії. Завжди в усіх складних соціологічних творчих процесах виявлена

непохитна вірність народним традиціям, в яких таїться оптимістична сила і енергія художньої творчості, чуйність до всього нового, прогресивного. Різні за функціональною роллю традиції вишивального мистецтва взаємооб'єднані в гармонійну цілість – народну художню традицію, що, як і мова народу, є сам народ з його історією.

Українська народна вишивка – безцінна скарбниця, в якій збережені давні традиції, відвічні елементи національного світогляду. Для України важливим є те, що надбання професійної культури не залишалось у верхніх шарах громадянства, а зазнавало загальнонародного поширення. Ця демократизація художніх знань особливо характерна для такого виду мистецтва, як вишивка. Вишивальне мистецтво не є щось елітарне, доступне для окремих осіб. Право творення його належить всьому народу. Вишивка – результат колективного мистецького досвіду народу, сформований впродовж віків. Український народ заявив про себе перед усім світом одним із найпоширеніших видів мистецтва – вишивкою, традиції якого – життєствердне джерело прогресу народної художньої культури. Багаті традиції вишивального мистецтва – основа творчості сучасних народних вишивальниць, художників-професіоналів. Їх цілісне осмислення важливе в справі визначення творчих напрямків, турботи за мистецький рівень вишивки. Потреба у системному аналізі традицій вишивального мистецтва визначила актуальність обраної теми "Народна вишивка Західної України ХІХ – ХХ ст. /Проблеми традицій/". Узагальнююче висвітлення теми неможливе без розгляду історичних джерел, процесів становлення і розвитку вишивки, характеристики загальноспільних ознак, притаманних для вишивального мистецтва всієї України.

Мета роботи - комплексне історико-художнє вивчення вишивки як унікального мистецтва, складової частини національної культури українського народу. У процесі дослідження ставились завдання:

- розглянути традиції в аспекті: минуле - сучасне - майбутнє;
- з'ясувати естетично-художню природу вишивки, її місце в матеріально-духовній, мистецькій культурі народу;
- простежити закономірності розвитку вишивки в історико-мистецькому аспекті, еволюцію традицій народного, колективно-історичного, художнього досвіду;
- висвітлити питання поліфункціональної ролі вишивки, її значення в житті українського народу;
- розробити типологізацію орнаменту, композиційних схем;
- розширити територію дослідження - залучити аналіз пам'яток вишивального мистецтва, що знаходяться в колекціях музеїв США, приватних збірках, та тих, що створені провідними вишивальницями в діаспорі;
- розглянути питання ролі індивідуальної та колективної творчості в загальних процесах збереження і розвитку традиційної спадщини вишивального мистецтва.

Об'єкт дослідження - вишивки Західної України в цілісній системі художньої культури українського народу. Більшість пам'яток вишивального мистецтва розглядається в часі XIX - XX ст. Для підтвердження спільних основ вишивального мистецтва, проведення аналогій, паралелей виключені матеріали про вишивку з центральних районів України. В історичному огляді дещо розширені хронологічні рамки дослідження, подані окремі відомості про пам'ятки з доби Київської Русі.

Географічні рамки - сучасна територія Волинської, Закарпатської, Івано-Франківської, Рівненської, Львівської, Тернопільської, Чернівецької областей. Крім цього включені матеріали про вишивку лемків, холмшан /сучасна Польща/, а також про вишивку українців в діаспорі - особливо в США і Канаді, в країнах Латинської Америки - Аргентині, Бразилії, Уругваю та ін.

Методологія і методичні принципи дослідження. У відповідності з поставленими завданнями вивчення традицій вишивального мистецтва необхідне застосування цілої системи методів: генетичного, порівняльно-історичного, структурно-типологічного, хронологічного, художнього аналізу, реконструкції та ін. Комплексний підхід, порівняння, залучення відомостей суміжних наук: археології, етнографії, фольклористики, історії мистецтва, питань соціології і психології творчості дали можливість простежити закономірності становлення і розвитку вишивальних художніх традицій. Історико-порівняльний, генетичний аналіз передбачав висвітлення поліфункціональності вишивки, її символічно-філософської ролі в системі традиційних звичаїв, свят, обрядів українського народу, проблем спадковості, традицій, їх розгляду як рівнозначних у величому ряді таких понять як земля - людина - екологія.

Для характеристики закономірностей становлення і розвитку художньої системи, природи народної вишивки використаний науково-методичний досвід мистецтвознавчого аналізу. Обґрунтовано висновок, що мистецьку вартість вишивки, її художню образність творять взаємообумовлюючі фактори: матеріал, техніка, орнамент, композиція, колорит. Проведена типологізація композиційної структури, орнаментальних мотивів і сюжетів, їх термінології і художньо-функціональної ролі в системі прикрашення тканин інтер'єрного, одягового, ритуального призначення. В дослідження

включені висновки із спостережень над працею вишивальниць - методами підбору тканин, ниток і технік для вишивання, компоновання візерунків, мережання, зарублення, обметення тощо. При вивченні творчих процесів в соціологічному плані важливе усвідомлення питання філософсько-символічної, поетичної, етичної вдачі народу. Вишивальна творчість - це образне мислення і висока культура практичної діяльності. Найважливішим явищем сучасного вишивального мистецтва є безперервний процес появи нових талановитих майстрів з їх яскраво вираженою манерою, індивідуальністю, авторів нових відкриттів та носіїв колективного традиційного досвіду. Дивовижна сила творчої обдарованості вишивальниць виявлена в їх хисті створювати вироби високої художньої вартості, нести в життя гуманістичні ідеали. Здобутки народних майстрів нерозривно пов'язані з їхнім світосприйняттям, ерудицією, з відчуттям найтонших нюансів краси природи і краси результатів людської праці, повагою до них. Вони обізнані з досягненнями вітчизняної і світової культури, а, працюючи в річці місцевих традицій, спричиняються до створення нових напрямків розвитку вишивки. Постійно зростає її популярність і зацікавлення нею. Висновки зроблені на основі узагальнення інформації, відомостей, даних провідними вишивальницями України. В процесі вивчення мистецької природи вишивки поєднані художні, культурні, історико-соціологічні аспекти дослідження.

Джерельна база роботи. Першоосновою даного дослідження послужили фондові збірки музеїв: Державного музею декоративного мистецтва України /Київ/, Державного музею народної архітектури і побуту /Київ/, Національного музею у Львові, Музею етнографії та художнього промислу Інституту народознавства НАН України /Львів/, Музею народної архітектури і побуту /Львів/, Коло-

мийського музею народного мистецтва Гуцульщини, Закарпатського музею народної архітектури та побуту /Ужгород/, історичних, краєзнавчих, художніх музеїв м. Луцька, Рівного, Острога, Дубна, Кременця, Тернополя, Чернівців, Івано-Франківська, Косова, Жиниці, Стрия та ін.; збірки в окремих районних, сільських, шкільних музеях: с. Плєшева, с. Борщів, м. Яворів, с. Путивля, с. Колодязне тощо, та численних приватних колекцій. Вибчені вишивки в збірках музеїв м. Москви, Санкт-Петербурга, Кракова, Варшави, Пряшева, Свидника, Татр, Бардіївова. Автором зроблено понад 5 тисяч науково-інвентарних описів вишивок в музеях США /Церкви-пам'ятника Св. Андрія Первозванного в Баунд-Вруку і Українського музею м. Нью-Йорк/.

В дисертації використані рукописні фонди Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Рильського НАН України, матеріали Центрального державного історичного архіву у Львові, Архіву Інституту народознавства НАН України /м. Львів/, Архіву Державного музею етнографії /Санкт-Петербург/, Музею-архіву м. Клівленд /США/ та ін. Важливі для дослідження літературні, історичні відомості, пам'ятки образотворчого мистецтва.

У дисертації дається огляд джерельної літератури в ретроспективному плані. Виділені праці істориків, етнографів, в яких є відомості про народну вишивку: О. Рігельмана, Я. Головацького, І. Вагилевича, В. Шухевича, ґ. Бовка, Д. Зеленина, Л. Дінцеса, Г. Маслової. В кінці XIX ст. важливим було опублікування альбомів із вибраними зразками вишивок переважно із Західної України - А. Вербицького, А. Хоїнацького і А. Ливчакової /м. Львів/. Особливо наукову цінність мають роботи О. Косачевої "Український орнамент" /К., 1876/, С. Кобельгаєра "Взори вишивок домашнього промислу на Буковині" /Відень, 1912 р./, С. Маколюського "Народное

искусство Подкарпатской Руси" /Прага, 1925/. Актуальні проблеми дослідження орнаменту української народної вишивки Західної України поставили І.Свенціцький та М.Седюк /"Виставка народної вишивки", Львів, 1936/. Вагомим внеском у справу вивчення української народної вишивки стала робота О.Л.Кульчицької "Народний одяг західних областей Української РСР" /К., 1959/. Цінні відомості про вишивку Західної України є в дослідженнях І.Гургули, С.Чехович, Л.Кравчук, А.Будзана, П.Жолтовського, К.Матейко, Г.Стельмашук. З мистецтвознавчих позицій проаналізовані типи вишивок окремих районів дослідниками І.Симоненко, Т.Кара-Васильєвою, Я.Запаском, М.Костишиною, М.Аронець, Г.Перлаг, Т.Бушиною, О.Матяшек, О.Соломченком, Г.Смольським, І.Воднаром, М.Сахро, О.Гасюк, І.Добрянською, М.Огепан, Т.Придашко, Л.Ульяновим, М.Селівачовим. З 1960 -х років опубліковані каталоги персональних виставок вишивальниць З.Магеровської, М.Сабадаш, П.Шкрібляк-Хім"як, М.Шевчук та ін. Цікаві дослідження вишивки проведені українцями в діаспорі /США/ - В.Січинською, З.Кузелі, К.Антонович, Д.Горняткевич, Л.Ненадкевич, С.Огечишиною, Т.Оніл, О.Воропай, Л.Ралинець, Л.Бурачинською, М.Кашубинською, професором П.Одарченко, М.Стахів, І.Цегельською. Різні за змістом видання містять нерівнозначні відомості про українську народну вишивку. Художні традиції вишивального мистецтва не стали предметом окремого дослідження.

Автором роботи вивчалися зібрані матеріали про вишивальниць в обласних науково-методичних центрах народної творчості та культурно-освітньої роботи, та в художніх лабораторіях фабрик художньої вишивки в м.Львові, Івано-Франківську, Чернівцях. Багато матеріалів з досліджуваної теми дав постійний процес вивчення численних персональних і групових вишивок в містах і

селах України.

Найбільш важливим і систематизованим джерелом комплексного вивчення вишивального мистецтва послужили польові матеріали, зібрані автором під час експедицій 1960–1990-х років та праця автора над науковою каталогізацією збірок вишивки в Національному музеї у Львові, Музеї етнографії та художнього промислу НАН України /м. Львів/, Музеї Церкви-пам'ятника Св. Андрія Первозванного в Баунд-Бруді та в Українському музеї м. Нью-Йорку. В роботі використані матеріали, зібрані автором під час півторамісячної роботи в спеціалізованій історико-культурній експедиції Мінчорнобиля України в 1994 році в селах виселених та добровільно переселених. Безпосередня робота автора впродовж 28 років над науковим опрацюванням збірок як музейного, фондового працівника, участь в організації виставок, науково-практичних конференцій, систематичне колекціонування вишивок в музейні збірки розширили діалезон узагальнюючого дослідження української народної вишивки на основі аналізу тисячних фактологічних пам'яток.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що це перше комплексне вивчення питань походження і становлення художніх традицій вишивального мистецтва. В цьому плані дана робота заповнює пробіли мистецтвознавчої науки України.

Дана дисертація характеризується новизною і в аспекті впровадження в науковий обіг вишивок як цінних пам'яток орнаментально-композиційної культури. Автором проведена типологізація і класифікація вишивок з різних районів Західної України, зроблений їх системний аналіз як цілісної художньої системи. Під час систематичної пошукової експедиційної праці виявлені окремі центри-школи вишивального мистецтва. В аспекті життєздатності традицій дана характеристика творчості провідних вишивальниць,

висвітлені проблеми творчої співпраці народних майстрів і художників-професіоналів в системі підприємств народних художніх промислів – вишивальних фабрик, кооперативів, фірм, об'єднань.

На захист виносяться основні положення дисертації:

- вишивка – найпоширеніший вид українського народного мистецтва, феномен традиційної народної культури;
- історико-соціальні, природні, естетичні передумови формування традицій поліфункціональності української народної вишивки;
- еволюція художньо-виразальних засобів вишивального мистецтва;
- композиційна структура вишивок, образність орнаменту;
- локальні художні особливості вишивок;
- індивідуальна і колективна творчість вишивальниць

України;

- життєздатність художніх традицій вишивального мистецтва українського народу.

Практичне значення роботи полягає в дальшому осмисленні, науковому висвітленні необхідності збереження надбань народної культури, роботи по розвитку художніх традицій вишивального мистецтва. Комплексний метод дослідження дозволив проаналізувати вишивку як важливе явище, що посідає гідне місце в національній культурі українського народу.

Матеріали і теоретичні положення дисертації можуть послужити для написання наукових праць з історії народного мистецтва, культури, методичних посібників, а також при викладанні історії культури, курсу спеціальних лекцій з питань народознавства.

Узагальнення великого фактологічного матеріалу важливе у висвітленні багатьох актуальних питань теорії і практики народного декоративного мистецтва. Особлива цінність роботи в

практичних рекомендаціях щодо розвитку та інтерпретації традиційної вишивки в сучасній творчій практиці народних майстрів і художників-професіоналів. Результати дослідження можуть бути використані в практичній роботі в системі підприємств народних художніх промислів, легкої та художньої промисловості, в справі прогнозування нових тенденцій в декоруванні художнього текстилю і в мистецтві моделювання, особливо в складних актуальних завданнях розробки сценічних костюмів.

Практичні рекомендації стануть корисними працівникам музеїв в справі комплектування фондів збірок, при організації тематичних тимчасових і постійно діючих експозицій. Виходячи із досвіду музейно-фондової роботи, дисертантом розроблені схеми науково-інвентарних карток для каталогізування пам'яток вишивального мистецтва.

Апробація роботи. Основні положення дисертації містяться в монографіях: "Українська народна вишивка. Західні області УРСР". - К.: Наукова думка, 1988. - 190 с.; "Народне декоративне мистецтво Яворівщини". - К.: Наукова думка, 1979. - С. 30 - 59; в окремих розділах чотирьох колективних монографій, в підрозділах навчального посібника для студентів педагогічних інститутів, в двох альбомних виданнях та в журнальних статтях, тезах доповідей на міжнародних, республіканських, регіональних конференціях, зокрема на міжнародній конференції в м.Кортленд /США/ "Антропоморфні мотиви в українській народній вишивці" /1989/; м.Москві "З досвіду роботи з народними майстрами" /1990/, на І конгресі українців /Київ, 1990/, в доповідях про українську вишивку в м.Варшаві, м.Нью-Йорку, в м.Філадельфії, м.Клівленді /США/, на семінарах народних майстрів в м.Рівне, Луцьк, Чернівці, Львів, Івано-Франківськ, Коломия, Косів та ін. Теоретично-

практичні положення дисертації автором подаються в розробленій темі виступів "Традиції і новації" на обговореннях, відкриттях виставок та семінарах з народними вишивальницями.

Структура роботи. Дисертація складається із вступу, шістьох розділів, висновків, списку використаної літератури, переліку ілюстрацій та альбому фотоілюстрацій.

II. ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтована наукова і практична актуальність теми дисертації, визначені мета, завдання, методологічні принципи дослідження. Народна вишивка розглядається автором як цінне надбання всезагальної культури українського народу.

У першому розділі "З історії розвитку вишивального мистецтва в Україні" коротко характеризуються питання історії і генезису вишивки України. Про колишнє поширення вишивки на території сучасних земель України свідчать археологічні матеріали, повідомлення літописців, мандрівників. Важливі відомості про вишивку, принципи її розміщення донесли до нас пам'ятки металу. Так, детально показані вишиті сітчасті розводи, ромби, кола, хрести в одязі скіфів на славнозвісній вазі з Куль-Обського кургану. В с. Мартинівка на Черкащині біля р. Рось знайдені цікаві художні вироби з металу VI ст. н.е. Серед них чотири фігурки, що зображують чоловіків. Вони одягнені в сорочки, які на грудях мають широку вишивку – від коміра до пояса. Умовний візерунок вишивки – скісна сітка – виконаний різцем. Подібне прикрашання одягу вишивкою характерне для всього населення Подніпров'я протягом багатьох наступних поколінь. Сорочки з вишитою до пояса маніжкою є на бронзовій статуетці з околиць Хорола на Полтавщині VI – VII ст. н.е.

Вишиті сорочки такого типу існували в період Київської Русі, про що свідчать фігури чоловіків з так званого Тверського скарбу.

Важливими свідками про вишивку на території сучасних південно-українських земель є численні "кам"яні баби", на яких чітко позначені вишивки на уставках, подолах, манжетах. Відомості про побутування вишивки дійшли до нас в описах іноземців, наприклад, Ібн Фадлана, який писав про слов'янський похоронний звичай: лавку, яку виготовляли для церемонії похоронів, вкривали вишитими килимами.

У X - XI ст. для прикрашання тканин одягового та обрядово-інтер'єрного призначення широко застосовувалась вишивка. З поховань X - XI ст. відомі фрагменти шовкових тканин з вишивкою золотими нитками: налобні пов'язки - чільця, стрічки, стоячі комірці, нарукавники, пояси, кайми, плаші.

Фрагменти вишитих тканин з розкопок Десятинної церкви, с.Городниця над Дністром, с.Білгород на Київщині, вишивки з с.Жишави на Тернопільщині та інші розширюють відомості про орнамент вишивок X - XI ст.

Основні мотиви - круги, трикутники, крини, розетки, дерева, птахи, есоловні - вишивок X - XIII ст. розміщені в окреслених одиницею - двома лініями прямокутних площинах. Ліричною плавністю ритмічних повторень виділяється стрічковий орнамент на чільці з Крилоса, в якому есоловні мотиви горизонтального розміщення щільно прилягають один до одного, так що їх завитки позмінно заокруглені то зверху, то знизу. Це посилює динамічність хвилястого руху. Пам'ятки вишивок X - XIII ст. засвідчують високий рівень орнаментальних композицій вишивок з антропоморфними, зооморфними і рослинними геометриздованими мотивами.

Уже в цей період можна говорити про два напрями вишивання - орнаментальний і сюжетний. Ці два русла анаходились в органічній єдності, надавали тканинам сюжетно-художньої виразності. Про поєднання сюжетних і орнаментальних зображень як про типово лвище вишивального мистецтва свідчать пам'ятки образотворчого мистецтва.

Так, сітчастий ромбовий орнамент червоними нитками вишитий на білій скатертині, якою застелений стіл у фресці "Тайна вечеря" в Горянах. Чітке, логічно обдумане розміщення квіткових галузок, червоних, чорних стрічок видно на фресках в Любліні й Лаврові, на іконі "Богородиця з дитиною" /XV ст./ з Луцька, "Спас нерукотворний" /XV ст./ з Терла, "Преображення" /XVI ст./ з Яблунева, "Нерукотворний образ" /XVI ст./ з Либохорі. Детально рядове і шахове розміщення квіткових червоних і чорних галузок передано в одязі Христа в іконах "Богородиця-Одигітрія" /XV ст./ з Красова та в "Поклоніння волхвів" /XVI ст./ з Бусовиська та ін. В іконі "Богородиця-Одигітрія" з Красова на одязі розміщено рослинні та геометричні мотиви.

Про побутування смугасто-рядової системи розміщення мотивів на тканинах свідчить зображення вишивки на іконі "Різдво Марії" з Нової Десі /кінець XV - початок XVI ст./. На всій площині покривала в ритмічному повторенні розміщені широкі орнаментальні смуги. Їх вишито ряди кругів, які мають подібність до вишивок XII ст. Між орнаментальними смугами на певній відстані один від одного вишиті ромби із чотирьох кружалець і променистих розеток. У тій же іконі представлено і стрічкове розміщення орнаменту в одязі - на комірі, уставці, рукавах.

Розвиток сюжетного вишивального мистецтва засвідчують збережені твори XI - XVI ст. Серед них особливо цінні: золочівський

фелон /в історії мистецтва він атрибутований як твір XIII – початку XIV ст./, плашаниця із Жиравки /XV ст./. В золочівському фелоні вишивка передає не тільки багатство орнаментальних мотивів, а й індивідуальність виразу обличчя. Об'ємно-рельєфними акцентами з допомогою різного напрямку стібків виділяються ромби з цяточками, зубці, хрести, прями, ламані, зигзагоподібні стрічки тощо. Різого в фелоні одинадцять постатей, і кожна має відмінні риси в передачі обличчя, орнаменту одягу, німбу. Віртуозно поєднані в творі шовкові і металічні стібки, співставлені золоті і срібні кольори з жовтими, блакитними, смарагдово-зеленими, синьо-чорними та ін. Техніки виконання: "у прикріп", "у ялиночку" та ін.

Плашаниця із Жиравки вишита крученими і некрученими шовковими нитками і пряденим золотом. Дрібні шовкові стібки розміщені щільно, образно виділяють обличчя, деталі одягу. Німби, вишиті золотом, підсилені рельєфними акцентами, виділяються на фоні сріблясто-вохристих тонів.

На домотканому полотні вишита плашаниця XVI ст., що зберігається в Кам'янець-Подільському історичному музеї-заповіднику. Це одна з тих пам'яток, що показує орнаментальне багатство геометризованих і геометризовано-рослинних мотивів у сюжетних вишивках. У цьому плані цікаві буковинські галти.

Датовані сюжетні вишивки XVII ст., що зберігаються у Національному музеї у Львові, дають можливість прослідкувати поступові зміни їх орнаментально-композиційної будови, технічних засобів виконання, побачити, як на зміну геометричним, геометризованим формам орнаменту дедалі активніше приходить рослинний орнамент. Особливо цікаві буковинські галти, брелюри, в яких зображені у вигинах хвилястих ліній шестипелюсткові розетки, квіти,

тюльпановидні мотиви, пуп"янки, січені листочки /кайма в плашаніці І655 р., фелон з села Низкиничі на Волині та ін./.

Поступово збагачуються техніки виконання вишивок золотом, сріблом та шовком. У ХУІ ст. зазнає поширення панцерний шов, різні методи закріплення металевих ниток, які утворювали зображення ромбів, зигзагів, кривуль та ін. На основі датованих пам"яток вишивок М.Новицька вперше зробила детальну класифікацію дев"ятнадцяти способів орнаментальних закріплень золотих і срібних ниток. Аналогічні техніки були поширені в пам"ятках із західних областей України. Цінні матеріали про літургійне шитво України ХУІ – ХУІІІ ст. подала в своєму дослідженні Т.Кара-Васильєва. Збережені пам"ятки, їх вивчення підтверджують висновок, що не ізольовано, а в єдиному руслі творчого процесу проходив розвиток вишивки в таких центрах гаптування, як Київ, Луцьк, Корець, Чернівці, Броди, Дубно, Острог, Івано-Франківськ. Поступово виділилось, як окремий вид художньої творчості, гаптарське ремесло. Міські гаптарі об"єднувались у цехи. Гаптарський цех у ХУІІ ст. працював у Львові. Гироби його славилися технічністю виконання, гармонійністю кольорових зіставлень, а цех золотарів утворився у Львові в І530 р.

Пам"ятки ХУІ – ХУІІІ ст. переконливо стверджують, що це твори високого художнього рівня, які засвідчили дальший етап розвитку давньоруських традицій вишивального мистецтва, появу нових явищ, які в ХІХ ст. зазнали активнішого розвитку.

ХІХ ст. – важливий період в історії розвитку української народної вишивки. З цього часу збереглося більше датованих пам"яток. Вишивка зазнала масового поширення, стала одним із основних видів народного декоративного мистецтва. Вишивали в кожному селі, а в містах вишивкою займалися в дворянському, купецькому,

мішанському середовищі, монастирських майстернях тощо.

В другій половині XIX – на початку XX ст. станом вишивальних народних промислів зацікавились передові представники громадськості, історики, етнографи, художники. Починається вивчення і колекціонування народної вишивки. Приймаються заходи для підтримки вишивальних промислів.

Київське, Полтавське, Чернігівське і Подільське земства видають альбоми зразків вишивок XVIII – XIX ст. В Галичині "Стала комісія для промислових справ" проводила роботу у справі оборони народної вишивки від антихудожніх тогочасних впливів.

В роботі подаються відомості, дані Л.Бурачинською, що проживає в м.Філадельфія /США/, про діяльність інтелігенції м.Львова в 1930-х роках щодо збереження традиційної народної вишивки і застосування її в моделюванні і прикрашенні інтер'єрних тканин. Вона, як редактор журналу "Нова хата" запросила О.Л.Кульчицьку розробляти візерунки для вишивання. Разом з науковцями І.Гургулю, С.Сидорович організовували виставки, показ нових моделей, створених на основі народного моделювання. Методично-консультативна робота проводилась науковцями в школах, майстернях, кооперативах.

У повоєнний час іде процес об'єднання дрібних кооперативів, а в 1960 р. проходить реорганізація промислових артілей в державні підприємства.

У 1970-х роках різні за асортиментом вишиті вироби виготовляються в системі підприємств Міністерства місцевої промисловості і Укрхудожпрому, Міністерства легкої промисловості, Міністерства побутового обслуговування населення, Художнього фонду України та ін.

Художники, народні майстри на підприємствах народних

художніх промислів в своїй творчій практиці розвивають нагромаджений досвід. Їх постійна турбота – підвищення художнього рівня виробів, декорованих вишивкою.

Народна вишивка розглядається автором в контексті історичних процесів розвитку художньої культури українського народу.

В другому розділі "Матеріал і техніки вишивання" автор на основі вивчення численних зразків вишивок розглядає матеріал і техніки вишивання як важливі художньо-виражальні засоби вишівального мистецтва. Обґрунтовується визначення терміну "вишивка", його походження від слова "шити". Підтвердження цього – збережена народна термінологія вишивки – "шити", "нашивати", "шитво", "пошиття", "розшиття", "нашивка".

За призначенням матеріал для вишивання поділяється на два види. Перший – матеріал як основа для вишивання. Це вовняні, льняні, полотняні, ручноткані тканини, полотно, якого відомо понад 20 видів, сукно і тканини фабричного виготовлення. Другий вид – матеріал, яким вишивають. Це нитки ручнопрядені льняні, конопляні, вовняні, нитки фабричного виготовлення: заполоч, біль, кумач, волічка, гарус, металеві і срібні нитки, корали, бісер, металічні пластинки – "лелітки", гудзики; сав'янові стрічки та ін.

У середині XIX ст. західноєвропейська мода на вишивку бісером спричинилась до поширення його і в народній вишивці. Різнокольоровими бісеринками доповнювали вишивки на уставках жіночих сорочок, головних стрічках, поясах, безрукавках. Суцільне вишивання бісером складних рослинних композицій, сюжетних мотивів було характерним у міському середовищі. Найбільшого використання зазнав бісер у вишивці карпатської зони, особливо в районах Буковини, Покуття.

Численні пам'ятки вишивок бісером дають можливість виділити

Їх три основних типи, виходячи з якості бісеру: вишивка дрібним, круглої форми бісером; крупнішим, овальної форми; видовженої форми. Часто в суцільно вишитих бісером складних орнаментальних композиціях використані різні за формою і якістю бісеринки. Так, у рослинних орнаментах квіткові мотиви вишиті дрібним бісером, листочки та інші елементи – овальним, крупнішим, а га-лузки, паростки – видовженими бісеринками – "трубочками". Районом поширення суцільної вишивки бісером на Україні була Буковина. Тут бісером вишивали усі компоненти жіночого одягу: намітки, сорочки, безрукавки, пояси, фартухи. Часто на вишивку жіночої сорочки йшло до 12 кілограмів бісеру. Буковинська вишивка бісером мала вплив на вишивку сусідніх районів Гуцульщини, Поділля. В інших районах України бісером вишивали переважно окремі мотиви, елементи на фоні вишивки, виконаної різноманітними нитками.

Характерною рисою для вишивки бісером полів оксамитових, плюшевих безрукавок, камізелів /райони Волині, Поділля, прикарпатська зона/ є введення коралів – "пацьорок", "доброго" намиста. Декорубання вишитих виробів, особливо верхнього нагрудного одягу гудзиками, які виконували подвійну роль – функціональну і художню було поширене в усіх областях України.

В районах Гуцульщини, Буковини нашивали гудзики поперечними рядами на спинках і полах кептарів. Вони ритмічно чергуються в смугах різними розмірами, кольором, пластичним рішенням.

На Буковині вишивали і металевими тонкими пластинками – "лелітками", круглої, рідше – витягнутої овальної форми, з золотавим або сріблястим відтінком. Їх використовували для обрамлення стрічкових композицій, рідше – для утворення рожекових, вазонних мотивів. Вишивання лелітками – прозорими, чорними, вохристими – побутувало в районах Буковини.

Бісер, металеві пластинки, гудзики, корали, скла́ряус - матеріали, які в українській народній вишивці були підпорядковані основному вишивальному матеріалу - ниткам, різної структури і якості, від тонких, ледве помітних, до грубих нитяних шнурів.

На основі археологічних матеріалів X - XII ст., музейних колекцій XVII - XIX ст., зібраних польових відомостей виділені основні типи і підтипи технік вишивання. Типологізація дала можливість провести класифікацію технік вишивання. Українська народна вишивка здобула всесвітню славу багатством вишуканого "чистого" технічного виконання. Аналіз датованих пам'яток вишивки XVII - поч. XX ст. - першооснова для виділення двох основних методів вишивання - двостороннього і одностороннього. До двосторонніх віднесені такі техніки вишивання: перебір, позаголковий, стебелевий шов, соснівка, штапівка, гладь /пряма й коса/, різні техніки виколювання, вирізування, мережання, рубцювання та ін. Ці техніки були відомі в усіх областях України, проте в одних місцях їх використовували частіше, в інших - рідше.

Важливим явищем в українській народній вишивці XIX ст. був процес розвитку мережання, змережування, які виконувались у тісному співвідношенні з іншими техніками. В цій ділянці народні майстри виявили досконалу технічну вправність і високу орнаментальну та колористичну культуру.

Змережування - ажурне вишивання окремих деталей - поширене як у тканинах одягового, так і інтер'єрного призначення. Йому приділялась велика увага вишивальницями на всій території України. Особливо цікаві різновиди змережування в Городенківському р-ні Івано-Франківської обл.

В остаточному оформленні вишитих виробів велика увага приділялась їх підрублюванню, обметуванню, зубцюванню, що поєдну-

вало не тільки функціональну, а й важливу художню функцію. Об'ємно-рельєфними акцентами виділяються обметані вишиті вироби Сокальського р-ну Львівської обл., Тячівського, Хустського районів Закарпатської обл.

Безмежна фантазія вишивальниць щодо урізноманітнення названих технік двостороннього вишивання.

Масового поширення на всій території західних областей України зазнали техніки одностороннього низинкового вишивання, тобто нанесення протяганням вишивальних стібків з виворотної сторони - низинка, занизування. Особливого розвитку зазнала низинка в районах Гуцульщини, а занизування - в районах Болинського Полісся.

В районах Гуцульщини вишивка низзя масово поширена. Основна її ознака - яскрава поліхромність і поєднання з лицевим поверхневим заповненням фону - "розводу", тиканого чорними, вишневими нитками з виворотної сторони. В поліському занизуванні червоними нитками образно виділяються протягнуті по одній-дві чорних або синіх нитки.

Поширені в західних областях України різні техніки поверхневого вишивання - поверхниця, набирування, кафасор, двобічна штапівка, верхоплут, бігунець, кучерягий брід, гладь, качалочка, плетінка, кіска, ретязь, хрестик, через чисницю, ланцюжок, кучерями, рошохами, городоцький, бавничковий шов, "яворівка", вибиванка та ін. В кожному етнографічному районі і навіть в окремих селах виділяються локальні специфічні варіанти технік виконання. До того ж, індивідуальна творчість впливає на характер виконання тих же технік, що змінюються в залежності від призначення, матеріалів, розмірів, форми виробів тощо.

Від техніки вишивання значною мірою залежить характер

тракування орнаментальних мотивів вишивки, її композиційність, колористичне вирішення, структурно-пластичні акценти тощо.

У третьому розділі "Функції вишивки" розкриваються питання поліфункціональності вишивального мистецтва українського народу.

Вишивка – вид мистецтва. Вона безпосередньо входить у сферу матеріальної і духовної культури народу, є одночасно результатом як духовної, так і практичної діяльності людей. Вишивка – реально виражена і несе інформацію про орнамент, композицію, колорит, які є в колективній пам'яті людей. Вона охоплює і сферу знань, вірування, естетичні погляди, смаки, особливо звичаєво-обрядові аспекти, етичні переконання. В дослідженні дані обґрунтування, що вишивка гідно виконує традиційні функції. Основними функціями вишивки впродовж довгих процесів еволюції в історичному аспекті залишились до сьогодні естетична, обрядова, ритуальна, святково-знакова, символічна. При цьому необхідне врахування специфіки естетичних почуттів майстрів вишивання, їх смаків, здібностей, ерудиції в різні історичні часи і в сьогоденній час урбанізації і НТР. Безперечна роль вишивки в естетичному вихованні. Вишивці притаманні численні функції, які входять в сферу досліджень естетики, соціології та психології.

Цікава багатогранна пізнавальна функція вишивки. Через систему орнаменту, кольору передаються складні емоційні переживання творця, його світобачення, розуміння сьогодення навколишнього світу. Особливо активно виконує вишивка комунікативну функцію – зорову передачу інформації від покоління до покоління, від творця до творця. Тут важливі народна історична пам'ять, взаєморозуміння.

Своєрідно виступає вишивка в складній системі інших факторів – перш за все мови, як ознаки її належності до творців од-

нієї етнічної групи людей. У вишивці образно виступають локальні риси, але домінують загально-національні ознаки.

Серед ролей, які виконує сучасна вишивка, доцільно виділити збережену святково-знакову, символічну функцію. Вишивка сьогодні виступає як показово-масова органічна цілісність, що гідно виконує суспільні функції. Різна традиційна функціональність обґрунтовує специфічність художнього рішення вишивок.

В дослідженні прослідковуються питання впливу функціональності на орнаментально-композиційну систему вишивок в тканинах церковного, інтер'єрно-обрядового та одягового призначення. Як особлива художня цінність розглядається церковна вишивка із збереженими традиційними канонами щодо орнаменту, композиції, кольору /занавіси, воздухи, покрівці, покрови, облачення тощо/.

Композиція орнаменту, його розміщення перебувають у тісному зв'язку з призначенням вишивки. Вона складніша і багатша на видних площинах інтер'єрних тканин та частинах комплексів одягу.

Відмінний характер композиції, кольорового рішення вишивки у жіночому, чоловічому і дитячому одязі, у весільному вбранні, одязі, призначеному для щоденної праці, на свято і на смерть. Все заздалегідь детально продумане і логічно обґрунтоване. Прямокутні площини тканини, прямий крій окремих компонентів одягу спричинились до створення стрічкових, розеткових і сітчастих центрально-променистих композицій. Серед величезної кількості варіантів композиційного рішення вишивок перевагу мають стрічкова, букетна, а також вазонна композиції. Дещо іншого застосування набула розеткова і шахова системи розміщення орнаментальних мотивів.

В основному, кожному виду одягу і тканини обрядово-інтер'є-

єрного призначення відповідає визначена віковою художньою практикою техніка виконання вишивки, певні комплекси орнаментальних мотивів та принципи композиційно-колеристичного їх рішення, які повільно змінювались в історичному розвитку. Поступово двостороння техніка вишивання збагачувалась різними поверхневими швами, наприклад, хрестиком, верхоплутом та ін. Спостерігається поступове збільшення мотивів в орнаменті вишивок - від прямих, ламаних, хвилястих ліній, ромбів, прямокутників до складних композицій з геометричних, рослинних, зооморфних мотивів. Дедалі частіше до вишивки білими, охристими, сірими нитками почали вкраплювати чорні, червоні, сині нитки. На зміну їм у кінці XIX ст. сміливо почала входити дзвінка багатоколірність.

У четвертому розділі "Композиційна структура вишивок, образність орнаменту" простежуються закономірності побудови орнаментально-композиційних схем, кольорового вирішення вишивок. Аналіз збережених зразків вишивок дав можливість ствердити, що вишивальниці досягли вершин у розвитку орнаментального мистецтва.

За змістом та формою побудови орнаментальні мотиви в основному поділяються на геометричні, рослинні, зооморфні та антропоморфні. Поступово виробились складні орнаментальні системи, властиві тій чи іншій техніці виконання, матеріалу, призначенню виробів.

Вершин художньо-образного рішення сягнув найпоширеніший у вишивці західних районів України геометричний орнамент, створений із простих прямих, скісних, ламаних і зубчатих ліній. Їх пересічення, комбіноване розміщення створювало як прості, так і складні геометричні форми. Типовим для вишивки є використання прямих або скісних стібків для утворення прямолінійних суцільних стрічок, рядів з рисочок та зубців. Декорування пря-

молінійними стрічками виробів по швах – це давня слов'янська традиція, поширена в усіх областях України. Особливої популярності набув мотив багаторядної ламаної стрічки – "кривулі", "зубчастої" у вишивці жіночих і чоловічих сорочок, спідниць, фартухів, чоловічих штанів тощо. Часто в давніших вишивках цей мотив виступав як самостійний, єдиний мотив орнаменту, наприклад, у вишивці полтавських хустин, у бойківській, поліській вишивці. Поступово він ускладнювався, доповнювався іншими мотивами.

"Кривулі", "зубці" вишивали одинарними або попарними рядами. На Поліссі, Волині, на Бойківщині частіше, ніж в інших областях України, сорочки, фартухи вишивали тільки рядами прямих рисочок, ламаних ліній, кривульок – від двох до дев'яти. При цьому використовувалися два принципи їх зображення – вишивались ламані лінії, а між ними залишали білий фон, або, навпаки, вишивало густо фон і залишали пробіли білої тканини у вигляді ламаної лінії. Різноманітні способи побудови найпростішого геометричного орнаменту з рядів прямих, ламаних ліній, пересічених скісними, перерваними фоном тощо. До збагачення стрічкового геометричного орнаменту спричинилось введення зубців, заокруглення лінійних вигинів, що вело до створення хвилястих ліній – "хвилюнок", "стебельків". Дуже популярними стали плетінки, спіралі, "кіски", зигзаги, "меандри" тощо. Багатогранне їх зображення, різні способи поєднання посилили декоративний ефект, своєрідну пластику вишитих узорів.

Серед численних простих геометричних мотивів, як один із провідних, виступав квадрат. Вишивальниці розробили безліч варіантів його обрамлення і заповнення внутрішньої площини. Як домінуючі мотиви виділяються квадрати стрічкових композицій вишивок Волині, Поділля, Бойківщини. Вони окреслені одинарними,

попарними, потрійними прямими лініями або зубцями, цяточками, хвостиками. Часто обрамлення звучить сильнішими акцентами, ніж стримане заповнення площини квадрата меншими квадратами, хрестиками.

З усіх геометричних форм найширше застосування у вишивці зазнав ромб. Творча фантазія вишивальниць наділила його особливу силу художньої виразності. Те ромб самостійно виступає як символ, то в основі складних геометричних фігур по-різному поєднаний в горизонтальному або вертикальному напрямі.

Гідна подливу варіантність його трактування творить багату різновидність ромбічного узору української вишивки. Різноманітні окреслення контурів ромбів. Основні з них - ромби з прямими, виступаючими назовні сторонами, загнутими під прямим кутом; ромби з рядами виступаючих зубчиків; ромби з виступаючими сторонами, спрямованими до їх центру; ромби з усіченими сторонами. Поширені ромби, контурні лінії яких пересічені рисочками, зубцями, півкругами тощо. Найчастіше вони вишиті в ряд - стикаючись один з одним, пересікаючись зустрічними кутами, утворюючи так звані "ромбові віночки", розміщені в ромбовій чи прямокутній сітці або в шаховому порядку. На Закарпатті зустрічається зображення на рукавах жіночих сорочок нижче уставки одного ромба, який виступає в ансамблі всього одягу своєрідним символом-знаком.

Ромби у вишивці супроводжувались зображенням круга, розетки - цими графічними символами сонця. Зміна вишивальних технік спричинилась до того, що круг перетворювався в ромб, багатогранник тощо. Ромбовий орнамент зазнав особливого розвитку у вишивці XIX ст. Він був домінуючим на Волині, Поділлі, в карпатській зоні.

У кінці XIX ст. зазнав поширення рослинний орнамент, особливо в підкарпатських районах, на Волині, Поділлі. Мотив винограду домінував у вишивці Східного Поділля, цвіту калини - в районах Полісся, сосонки - в карпатській зоні, барвінку, берізки - на Житомирщині.

Аналіз складних схем зображення дерева дав можливість виділити основні групи: дерева одно- і тристовбурні, дерева з дво-, три-, п'ятиярусним розміщенням бокових гілок з різного виду квітами, листочками, пуп'янками, галузками та ін.

Складні композиції з мотивів дерева життя, вазонів досягли активного розвитку, здобули особливу популярність і зайняли центральне місце у вишивці практично всіх областей України.

Із розмаїття провідних рослинних мотивів виділяються квіти. Вони виступають зрідка крупномасштабними, більше - здрібнілими формами. В різних районах вони мають відмінні художньо-стилістичні риси. Мотиви квіткових галузок найтиповіші у вишивках Долинського р-ну Івано-Франківської обл. Вони овалоподібні, гнучкіші, більші в розмірах порівняно з квітковими вишивками більш північних районів. Довільне їх розміщення в смугах. Далі на північ в орнаменті зауважується строгіше розміщення квітів рядами, групами, чіткіше, лінійніше їх обрамлення.

Мотив калини - улюблений узор вишивки в районах Тернопільщини. В строгому ритмічному, рядовому плані великі китиці калини розміщені на рукавах жіночих сорочок, краях рушників. Найчастіше ягідкові галузки розміщені між птахами над рядами рослинних орнаментальних смуг або зверху крон дерев, вазонів. Та кі мотиви, як жолуді, горішки вишиті в рядах орнаментальних смуг з листя дуба, клена та ін.

Кінець XIX - початок XX ст. - період особливого розвитку

рослинного орнаменту, масового його поширення в усіх областях України.

Ожеет людської постаті частіше зустрічається у вишивці першої половини XIX ст. Зображення людини у деревоподібній формі збереглося у вишивці районів Буковини, Поділля, Волині. 6 різниця в характері трактування їх форм. Гранично геометризовані людські постаті у вишивці карпатської зони, на півдні Поділля. Розвиток образу людини у вишивці ішов у двох напрямках - зображення її як людини-дерева і наближення її до реальної дійсності. У першому випадку образ людини вишивали в центральних площинах. Різні варіанти подачі ромбів, прямокутних площин, які в сукупності створюють людиноподібні фігури з піднятими руками. Їх голови - ромби, трикутники. Складна система їх розміщення по вертикалі. В чітких прямолінійних окресленнях подана вся фігура людини. Прикладом трансформацій антропоморфних мотивів у дерево-квітку є численні зразки вишивок з Буковини.

Численні варіанти мотивів геометричного, рослинного, зооморфного, антропоморфного орнаменту впливали на художню образність узорів.

У п'ятому розділі "Локальні художні особливості вишивок" дається характеристика художніх особливостей вишивок окремих районів України. Художнє багатство української народної вишивки обумовлене яскраво виділеними провідними центрами вишивального мистецтва, які є в усіх етнографічних регіонах України: Середнього Подніпров'я, Слобожанщини, Полісся, Поділля, Карпат з Прикарпаттям і Закарпаттям, Півдня України та ін. У кожному із них - свої традиції, своя система і творчі методи. В дослідженні виділені для детальнішого аналізу вишивки Волинського Полісся, Західного Поділля, Гуцульщини, Буковини, Лемківщини, Покуття,

Буковини.

Життя народу в певному середовищі, його побут, звичаї, при-
рода, навички праці, критерії розуміння краси спричинились до від-
мінних принципів вишивання в окремих осередках, районах, селах.
Конкретні історичні передумови визначали формування окремих центрів,
які у всезагальній справі вишивального мистецтва вели перед, за-
давали тон. Особливо виразно виступають художні особливості випи-
вок в етнографічних зонах України.

Вишивка Волинського Полісся порівняно з іншими етнографічни-
ми районами України наглядніше зберегла архаїчні корені ритуально-
побутового призначення і характер орнаментально-композиційного
рішення, особливо на обрядових предметах – рушниках, обрусах, ве-
сільному одязі. Вона багата мотивами, своєрідними знаками, які в
далекому минулому вважались священними зображеннями. Ромби, розет-
ки, квадрати – виразники понять: сонце, земля, рослини – улюбле-
ні і масово поширені мотиви орнаменту поліської вишивки. Так,
уже в XIX ст. зібрані давні узорі, вишиті в червоно-синій гамі
з назвами: хміль, хмелик, лагідний хміль, лапятий хміль, хміль
ягідки, безконечник, огірочки, зізди, очка, ягідки, цимбали, ку-
чері, роза повна, роза барвінкава, сокирки, копита, розбиті хрес-
ти, полуниці та ін. Назви узорів розкривають складний зміст орна-
ментальної мови волинсько-поліської вишивки.

Орнамент вишивки, будучи відносно стійким елементом культури,
зберігає в собі архаїчні пласти, що відображали давні міфологіч-
ні уявлення полішуків. Збережені датовані орнаментальні і сюжет-
ні вишивки Полісся свідчать про їх високий художній рівень, роз-
кривають складність еволюції вишивального мистецтва впродовж од-
ного століття. Повільній зміні піддавалися тут традиційні техні-
ки вишивання, принципи орнаментально-коліористичного рішення.

Типовим у ХІХ ст. було застосування техніки заволікання /"підво-лікання", "підбір"/. У цей період процес розвитку художньо-сти-льових особливостей вишивки заволікання досяг своєрідного завер-шення. Вона набула найбільшого поширення і найвишого рівня ху-дожньо-технічної майстерності. В узорах, виконаних цією техні-кою, стібкок біля стібка закривав всі орнаментальні площини. За характером окреслення орнаментальних мотивів ця техніка має пря-мі аналогії з такими давніми поліськими техніками, як занизуван-ня та застилювання. Всі вони вишивалися червоними нитками з вве-денням по-центру або краях орнаментальних чорних стрічок. За тех-нікою виконання поліське занизування має прямі аналогії з гудуль-ською низзю, а застилювання – з подільською поверхницею. Ці тех-ніки вишивання на Поліссі не тільки домінували, а й часто були єдиними техніками вишивання аж до кінця століття. Ними вишивали складні орнаментальні композиції у визначених частинах одягу, тканин інтер'єрного призначення. Для обрамлення головних орнамен-тальних смуг використовувались такі поширені техніки, як пряма гладь, мережка, стовпчик або гречка. Були вироблені стійкі прин-ципи комбінування різних технік вишивання в одному узорі.

Для різних компонентів одягу також існували усталені прийо-ми технічного виконання, відповідні окремим елементам одягу. Так, заволікуванням, занизуванням, застилюванням вишивали устав-ки, манжети, коміри, а також пазухи жіночих, чоловічих сорочок, намітки, хустини; гладдю, козликом, стебленим швом прикрашали кожухи, свити; тамбуром вишивали рушники.

Орнамент включає в себе як прості мотиви, так і складні фігурні зображення. До перших належать смуги із рядів прямих рисок, прямокутників, зубчастих ламаних і хвилеподібних ліній – дороги, бігунці, хвильки. Площини між ними по-різному заповнені

прямими, косими стібками. В більш складному геометричному орнаменті одним із основних елементів є ромб. Характер його зображення строго відповідає зображенню таких мотивів, як квадрат, круг, розетка, хрестоподібна фігура.

На початку XX ст. була поширена і довго побутувала давня композиція вишивки – горизонтальна смуга, розділена на прямокутні площини, окреслені почергово червоними і чорними нитками, а пізніше – чорними і синіми, в яких розмішені ромби, розетки. Цей узор характерний для вишивок Західного Полісся. В ньому образно виступає в складній побудові квадрат, часто з введенням ромба з розеткою по центру.

Розетка – основний і найбільш поширений мотив архаїчних композицій у вишивках Полісся. Вона має чотири-шість і вісім загострених або заокруглених пелюстків; часто пелюстки однієї розетки вишиваються почергово червоними і чорними нитками. Розетки чергуються із зображенням ромбів, кругів, квадратів, хрестів, есцевидних фігур тощо. Мотив хреста поданий у вишивці у вигляді прямого рівнобедреного, іноді з ромбічними кінцями або косоногого хреста в різних варіантах. Він часто вписаний в ромби, прямокутники і відповідно з їх ритмом має червоний, чорний, або червоний і синій кольори.

Серед зооморфних мотивів поліської вишивки одним із улюблених є птахи. Вони зображуються дуже узагальнено, з живописними акцентами. Часто птахи створюють самостійний узор – ряд, в якому вони ритмічно розташовані. В таких композиціях підкреслена ввоєрідна динаміка руху. Часто зберігається зображення птахів із деревом життя в центрі, з гілочками ягід, квітів.

В багатьох складних композиціях можна визначити таких птахів, як лебеді, орли, павлини, качки, голуби та ін. Образ філіна

поширений у вишивці Чернігівського Полісся. Дуже рідко зустрічається зображення грифонів, оленів, коней. В рушниках і скатертинах Чернігівського Полісся часто вишиті двостороннім швом, хрестиком двоголові геральдичні орли.

У вишивках Полісся зустрічаються архаїчні, сильно геометризовані антропоморфні мотиви ромбічного трактування. Їх називають "на козяка".

В середині XIX ст. активно проходить складний процес перетворення геометричних мотивів у рослинні. Дедалі частіше рослинні мотиви займають центральне місце в орнаментальних комплексах. Розвиваються пишні узори сосонок, хвойок, берізок, вазонів, листків дуба, цвіту калини. Складні композиції із рослинних мотивів живописного характеру особливо набули поширення в кінці XIX – на початку XX ст. на півночі Київщини, Сумщини, півдні Чернігівщини, Ролинні.

Різноманітність, високий художній рівень орнаментального мистецтва поліської вишивки глибше розкривається при аналізі її локальних типів. Виділяються вишивки Ковельського, Рожнятівського, Камінь-Каширського, Володимир-Волинського, Ратнівського, Любомльського, Любешівського, Старовижівського, Маневицького, Ківерцівського районів. В кожному з них існують локальні групи орнаментів. Оригінальні місцеві назви орнаментальних мотивів.

Виділяється вишивка в північно-західній частині Волині. Особливо цікаві вишивки сіл Забужжя, Пульмо. Тут типова традиційна система вишивання стрічкових композицій. Вишиті стрічки, висотою 2 – 2,5 см, розмішені на уставках, комірах, подолах білих сорочок – "спідниць". В стрічкових узорах ряди ромбів розмішені в прямокутних площинах, по чергово вишитих синіми і червоними нитками.

Вишивка занизуванням крайнього північно-західного ареалу

з дрібними мотивами переважно синьо-червоного колориту аналогічна синьо-червоному колориту вишивки гірських районів Бойківщини і чорно-червоної вишивці Східного Поділля. Далі на схід ця роздрібненість орнаменту зникає. На перший план виступають крупніші геометричні мотиви, і орнаментальні смуги розміщуються в кількох рядів горизонтального, пізніше вертикального напрямку на всій площині рукавів. З другої половини XIX ст. дедалі частіше одна композиція виконується кількома техніками. Так, вишивки сіл Красностав, Микуличі, Світанок Володимир-Волинського р-ну, с.Городок Камінь-Каширського р-ну виконані заволіканням, мережкою з настилом, стебнівкою, хрестиком, мережкою-шабак. В них гармонійно поєднані такі орнаментальні мотиви, як зірка /"звізда"/, круги, рожі, хвойки та ін. Отримав розвиток в селах Володимир-Волинського, Ківерцівського районів геометризований рослинний орнамент, виконаний настилом, хрестиком. Вишивка північних районів Волині подібна до вишивки півночі Рівненщини, Житомирщини. Однак тут композиція узорів монументальніша, збагачена різними варіантами, переважають мотиви зірок, рож та ін. Широкі вишиті смуги розміщуються на традиційно визначених частинах одягу, ушниках, скатертях. В Любешівському, Камінь-Каширському районах вишиті смуги часто поєднані в певній черговості з орнаментальними тканими смугами.

Вишивка в таких районах Рівненщини, як Володимирецький /особливо с.Великі Цепцевиці/, Сарненський /села Велике Бербче, Зносичі/, Ковельський, Дубровецький, Острозький, Костопільський, характеризується переважно такими техніками, як занизування, заволікання, настилування, козлик, верхоплут та ін.

В Ковельському, Сарненському, Дубровецькому районах були поширені давні принципи орнаментально-композиційного рішення вишивок, серед яких переважала техніка занизування червоними нитками.

Стрічкові червоні розеткові або ромбові смуги часто пересікались однією або двома чорними чи синіми нитками.

Як важливе художнє орнаментальне явище виділяється старогинна вишивка занизуванням, настилюванням, яка часом поєднувалась з технікою білої гладі і вирізуванням. Особливо популярні такі мотиви, як бігунці, хвильки, шашечки, хрестики-зерна, ключики, волові очка, хміль, терен, виноград, хмелик.

Вишивка білими нитками гладдю, вирізуванням, набируванням використання різних видів мережок /одинарний, подвійний, стовпчики, шеляжок, гречечка та ін./ зазнали своєрідного розвитку в поліських районах Рівненської області. Тонкістю виконання виділяються білі вишивки жіночих сорочок, рушників, запасок зі смугами мережок, об'ємно виступаючих стрічок-верхоплутів з геометричними і рослинними мотивами.

Оригінальна вишивка червоними і білими нитками на головних уборах – хустинах. На відміну від інших областей України вона виконується переважно рельєфно – виступаючими гладцевими швами, густо розмішеними в чотирьох кутах хустини. Це посилює їх пластичні акценти, виділяє на білому фоні тканини.

Оригінальна хрестикова вишивка розеткових рослинних мотивів Дубнівського, Млинівського, Червоноармійського районів Рівненської області. Звучна поліхромна гладцева вишивка тут зазнала поширення в 50-х роках XX ст.

В дослідженні обґрунтовується висновок, що в складних процесах взаємовпливів з мистецтвом Греції, Візантії, народів Балканського регіону викристалізовані і збережені давні традиції вишивання подолань, які випливають із джерел давньоруської культури. При спільних орнаментально-коліристичних ознаках подільська вишивка багата локальними різновидами. Монументальністю звучання

виділяється вишивка Західного Поділля, особливо районів Подністров'я, таких осередків, як Борщів, Заліщики, Бучач /Тернопільська обл./ та ін. Тут поширене вишивання узорів густих, тугих, без пробілів тканини, різними поверхневими стібками. Вишивки мають вигляд тканин ворсових або дрібного двостороннього ткання.

Вироблена чітка тридільна система розміщення вишивки на рукавах: уставки, моршинки /смуги висотою до 20 см, розміщені під устанками/, вся площа рукава до манжетів. Вишивки уставки, моршинки і рукава різняться між собою розмірами, орнаментом і технікою виконання. Набагатша і найскладніша вишивка на уставці. На ній різними поверхневими стібками чорними нитками густо вишиті від трьох до семи орнаментальних смуг, що сягають аж до коміра. Смуги заповнені в рядовому плані дрібними мотивами, найчастіше розетками, зигзагами, есеновидними мотивами, інколи окресленими темно-вишневою, темно-фіолетовою стебнівкою. Орнаментальні смуги розділені вузькими горизонтальними стрічками, вишитими часто чорними і металевими – золотого чи срібного кольору нитками. Уставки обрамлені з нижньої і бокових сторін, виділені як важлива композиційна частина вишивки рукавів. Нижче уставки вишита моршинка низинкою, півхрестиком, рідше хрестиком. Її колір, орнамент відмінні від уставки. В околицях м.Борщів переважають великі темно-червоні ромби з виступами, в с.Залішки – зелені, оранжево-жовті ромбові розводи, в с.Колодрібка – темно-фіолетові геометричні фігури. В моршинках іноді виступають пробіли тканини. При орнаментальній подібності борщівські вишивки виділяються чорно-вишневим фоном, а заліщицькі – червоно-золотистим. Між моршинкою і манжетами, як і в буковинських сорочках, вишивка розмішена або вертикальними стрічками на відстані 2 – 2,5 см, або скісними, на відстані 1,5 – 2 см, або в шаховому порядку.

На відміну від вище розмішених смуг морщинки й уставки орнамент на рукаві вишито дещо грубшими нитками, технікою кучерявий шов або об'ємною гладдю, що сприяє рельєфному виділенню вишивки на тоненькій основі полотна. Колір вишивки рукавів аналогічний уставці. Незважаючи на відмінність, усі три частини вишивок рукавів логічно узгоджені, доповнюють одна одну і утворюють єдину композиційну цілісність.

Особливе місце в розвитку багатоколірної народної вишивки України XIX - початку XX ст. займає вишивка Буковини. Збережені пам'ятки стверджують, що часто в одних узорах вишивок як одягового, так і інтер'єрного призначення використано до 17 різних кольорів. Вони так зіставлені і взаємопідпорядковані, що створюють веселі, легкі, трав'янисто-золотаві переливи складних геометричних зображень. У вишивці Буковини збереглися архаїчні риси антропоморфного, зооморфного, орнітоморфного орнаментів. Популярним було зображення людських постатей, які утворюються з деревом життя або складними вазонними мотивами.

В поширених складних геометричних формах чітко проглядається ромбова система окреслення людської постаті, ромб - голова, тулуб, трикутноподібними формами окреслені руки. Постать ніби виростає з основи трикутника, внизу якого вишиті ноги. Часто обабіч людських постатей розміщено мотив дерева життя, що у буковинській вишивці має безліч варіантів геометризованого зображення. То стовбур дерева - одинарна або попарна пряма стрічка, то ламана чи хвиляста галузка, обабіч якої в позмінному чергуванні або в ярусній системі розмішені галузки, квіти, листочки. Вони бувають вишиті в багатоколірній гамі, двоколірній - червоно-чорній, одноколірній, світло-оранжевій, жовтій, червоній, чорній. Відомі різні народні назви мотиву дерева життя - "сосонки", "гіль-

ця", "вазон". Вони велично виділяються в узорах, їм підпорядковані дрібніші мотиви, розмішені в ряд між галузками: бджоли, корівки, коники, собачки тощо.

На відміну від сусідніх районів, у буковинській вишивці збереглися і зазнали розвитку давні традиції передачі орнітоморфного орнаменту. Як основний мотив у рядовому плані часто зустрічаються вишиті архаїчні багатоногі птахи з припіднятими або розпущеними крильцями, складні форми есовидних птахоподібних мотивів. Оригінальне в геометризОВАНИХ формах трактування таких мотивів: як зозульки, качечки, голубчики, огірочки, грабельки, пшенички, рута, жабки, собачки, колоски, яблука, павуки, черешеньки, розмішених в скісних, вертикальних, горизонтальних смугах. Їх крильця, тулуби часто вишиті багатоколірним бісером, металевими лелітками. Хрестикова техніка так поєднана з легкою стебнівкою, щоб образно посилити враження динамічності пташиного руху.

Графічною точністю, чистотою технічного виконання характеризується геометричний орнамент. Основні його мотиви: віконця, медівники, кучері, гадючки тощо. Рослинний орнамент дедалі частіше почали суцільно вишивати багатоколірним бісером.

Названі орнаментальні мотиви поширені у вишивці всіх районів Буковини. Однак вони відрізняються принципами композиційно-технічного рішення. В південних, подністровських районах в характері орнаменту, композиції відчутні аналогії з подільською придністрянською вишивкою. На рукавах жіночих осорочок тридільне розміщення вишивки: плечики /10-20 см/, моршинки /5-10 см/ і рукава скісними чи вертикальними смугами. Уставки - темно-вишнєві. Моршинки переважно зелені, а звеличені мотиви дерева життя на всій площині рукавів - жовті. Урочистість багатоколірної вишивки, виконаної різними техніками, вовняними нитками, заплотцю, шовком, посилює

введення металевих ниток золотистого, срібного кольору та сріблястих леліток.

Своєрідний осередок вишивки тільки білими нитками, білими і світло-жовтими – околиці Новоселиці, окремі села Кіцманського р-ну. Посидання в одному узорі різних технік вишивання, виколювання, стебнівки, гладі, мережки сприяє рельєфно-ажурному виділенню таких орнаментальних мотивів, як гільце, хміль, пшеничка та ін. Жовті нитки продумано введені для заповнення або обрамлення мотивів. Рідше зустрічаються вишивки білими нитками верхоплетом, переважно з ромбовими розетковими мотивами, середини яких вишиті різнокольоровим бісером. В колориті вишивок Заставнівського р-ну перевагу мають яскраві оранжево-червоні акценти. Кожен район має свої особливості колориту і технік виконання.

Вишивка одягу зазнала особливо активних процесів розвитку в районах Закарпаття і Карпат. Складні процеси взаємозв'язків з мистецтвом сусідніх народів зумовили стійкість принципів вишивання одягу. На основі давньоруської культури розвивались художні особливості вишивки карпатських українців. Як і в інших районах України в Карпатах вишивали визначені частини окремих компонентів одягу.

Вишивка багатонаціонального Закарпаття, де проживають крім українців мадяри, румуни, словаки та інші народи, образно відбиває взаємовпливи їх культур. Як важливі центри вишивального мистецтва краю виділяються Тячівський, Хустський, Виноградівський, Рахівський, Березнівський, Міжгірський, Воловецький райони. Одягова вишивка демонструє різноманітність її типів щодо композиційно-орнаментального, колористичного рішення, системи розміщення на одязі. На особливу увагу заслуговують вишивки, виконані тільки білими нитками на білому фоні, тільки синіми або червоними нитка-

ми, червоними з вкрапленнями синіх, багатоколірні. Як своєрідні знаки-обереги виступають одиничні великі /до 25 см висотою/ ромби на місцях уставок або менші ромби у вертикальній смузі на всій площині рукавів, дрібніші ромби в горизонтальних смугах на уставках жіночих сорочок. В українському народному одязі Закарпаття, який називали "руським", збережені давні специфічні принципи декорування, крім вишивки, ще й аплікацією.

Архаїчні риси зберегла вишивка етнографічних груп населення Карпат - гуцулів, бойків, лемків.

В дисертації дана характеристика найтиповіших ознак орнаменту, композицій, колориту вишивок, технік виконання, які сформувались під впливом конкретних історичних, географічних, соціальних умов. Результатом порівняльного аналізу стало обґрунтування висновків, що окремі осередки - своєрідні школи вишивального мистецтва. Особливої уваги на дослідження заслуговують такі осередки, як Яворів, Сокаль, Городок, Сколе, Турка, Острий, Радехів /Львівська обл./; Косів, Яворів, Космач, Городенка, Снятин, Яремча, Надвірна, Корнич, Вербівка /Івано-Франківська обл./; Залішки, Боршів, Бучач, Збарж, Кременець /Тернопільська обл./; Любешів, Горохів, Ратне, Ковель, Володимир-Волинський, Камінь-Капірський /Волинська обл./; Сарни, Дубровиця, Корець, Острог, Дубно /Рівненська обл./; Вижниця, Новоселиця, Заставна, Кіцмань /Чернівецька обл./; Рахів, Перечин, Міжгір'я, Виноградів, Воловець, Берегове, Мукачів, Хуст, Тичів, Великий Березний /Закарпатська обл./ та ін. Тільки завдяки спадковості художніх традицій мистецтво вишивання цих шкіл сьогодні характеризується високим рівнем майстерності і професіоналізму. Вивчення фактологічних пам'яток, творчих процесів підтвердило, що художні традиції вишивання - це сукупність найбільш стійких і характерних ознак

щодо матеріалу, технік виконання, орнаменту, композицій, колориту. Різне поєднання їх і дає неповторні локальні ознаки художньої вишивки, в якій відображені естетичні смаки та ідеали краси їх творців. Так, традиційна характерна ознака вишивки Сокальщини /Львівська обл./ – геометричний, геометризвано-рослинний орнамент, виконаний хрестиком чорними нитками; Борщева /Тернопільська обл./ – геометризвано-рослинний орнамент з перевагою чорно-вишневого кольору, виконаний настилом, позаголковим швом, кучерявим швом та ланцюжком; Городка /Львівська обл./ – геометризований орнамент із мотивами сонечок, місяців, хвилястих стрічок, вишитих ланцюжком, "вужиком" червоними і білими нитками та ін. Безліч варіантів передачі художніх традицій вишивального мистецтва в усіх областях України.

У шостому розділі "Традиції вишивального мистецтва" розглядаються теоретично-практичні питання збереження і дальнішого розвитку художніх традицій – колективного творчого досвіду народу. Вишивка розглядається як цінне історико-художнє джерело, яке дає можливість глибше усвідомити питання специфіки традиційної культури українського народу. В розділі аналізуються сучасні творчі процеси. Мистецтво вишивки живе сьогодні складним багатопланним життям. Про активну мобільність, масовість цього виду мистецтва говорить той факт, що майже в кожній хаті у селах Західної України, дуже часто і в міських квартирах, є вишиті рушники, декоративні доріжки, наволочки, скатерті тощо. Вишивка звучить сильними емоційно-святковими акцентами в інтер'єрах храмів. Не зникла традиція прикрашати вишивкою складні ансамблі одягу та костюми для фольклорно-етнографічних та естрадних ансамблів тощо.

Вишиті вироби – символічні атрибути свят, обрядів. Зберег-

лися численні її традиційні функції.

На ниві розвитку традицій вишивання працюють народні майстри, художники-професіонали /модельєри/, самодіяльні умільці. Специфіка їх методів творчості - важливий критерій визначення трьох напрямків теперішнього вишивання. Для визначення нових тенденцій в сучасних творчих процесах автор детальніше характеризує творчість народних майстрів в домашніх умовах і в системі підприємств народних художніх промислів, зокрема вишивальних фабрик м. Львова, Чернівців, Івано-Франківська. В розділі дана характеристика індивідуальної творчості вишивальниць всіх областей Західної України.

Народні майстри - носії традицій, колективного досвіду. Їх творчість - свідчення того, що живуть неповторні, вивірені віками традиції. В кожній області майстрині створюють оригінальні вироби, виходячи із системи традиційних шкіл вишивання. Всіх їх об'єднує така риса, як, по-перше, співзвучність тим основним принципам технічного, колористично-орнаментального рішення візерунків, які притаманні тому середовищу, де вони побутують. По-друге, їх творчість визначається принципами спадковості. По-третє, вони сміливо використовують метод варіантності. Все це лежить в основі новаторських пошуків у розвитку вишивки сьогодення.

Висновки. Питання традицій у своєму загальному філософсько-культурному значенні - актуальна проблема науки, що в останнє десятиріччя стала предметом зацікавлення учених всього світу. На рубежі XX ст., у вік урбанізації, НТР надзвичайно важливі питання збереження надбань людства, екології культури. Підхід до проблеми традицій як до конкретного творчого досвіду цінний у справі розвитку народних художніх традицій, в тому числі вишивального мистецтва.

Вишивка – складне багатогранне явище національної культури українського народу. Це один із давніх найбільш масових і розвинених видів народного мистецтва. Історичні, літературні, фольклорні матеріали стверджують активне побутування на Україні вишивки одягового, інтер'єрного, побутового та обрядового призначення як у сільському, так і в міському середовищах. На Україні вишивка розвивалась, як і в інших народів, у двох основних формах: як домашнє заняття, тобто вишивання виробів для себе, і вишивання виробів на замовлення, на продаж. Тобто вишивка розвивалась, як домашні ремесла і організовані промисли. Ці дві форми існували паралельно, переплітаючись і взаємозбагачуючись. Кожна історична епоха вносила зміни у їх життя. Впродовж віків кристалізувалась чітка художня система, в якій гармонійну єдність творять матеріал, техніка, орнамент, композиційно-колеристичне рішення. Вишивка не надається довгому зберіганню. Але вишивальниці перефразували узор, створюючи співзвучні своєму часові складні орнаментальні композиції, в яких виявляються нашарування тем, образів і сюжетів різного історичного походження. В стійких образах, композиціях, стилістичних засобах, колеристичних рішеннях прослідковуються архаїчні пласти, що відображають давні уявлення людини про світ. Цікаво простежуються питання еволюції художньо-виражальних засобів вишивального мистецтва, його естетичної природи, в залежності від конкретних історико-соціальних умов.

В різних районах України під впливом конкретних історико-соціальних, природних умов сформувались окремі центри, традиційні школи вишивання. Виділені такі осередки, як Яворів, Сокаль, Городок, Сколе, Турка, Острий, Радехів /Львівська обл./; Косів, Яворів, Космач, Городенка, Снятин, Яремча, Надвірна, Корнич, Вербівка, Печеніжин /Івано-Франківська обл./; Заліщики, Бучач,

Збараж, Кременець /Тернопільська обл./; Сарни, Дубровиця, Корець, Острог, Дубно /Рівненська обл./; Ковель, Володимир-Волинський, Камінь-Каширський, Любешів, Горохів /Волинська обл./; Вижниця, Новоселиця, Заставна, Кіцмань /Чернівецька обл./; Рахів, Перечин, Міжгір'я, Диноградів, Воловець, Берегове, Мукачеве, Хуст, Тячів, Великий Березний /Закарпатська обл./ та ін.

Сучасна вишивка розглядається як активуючий вид мистецтва, що поєднує в собі минуле з сучасністю. На ниві його розквіту працюють народні майстри, художники-професіонали і самодіяльні умільці. Вишивкою займаються в кожній хаті всіх сіл західних областей України, зазнала вона поширення і в міському середовищі. Особливо важлива робота по підготовці спеціалістів з вищою освітою, яку проводить Львівська академія мистецтв, де є кафедра моделювання одягу, Львівський коледж декоративно-прикладного мистецтва ім. І.Труша, Косівський технікум народних художніх промислів ім. В.Касіяна, Вижницьке та Ужгородське училища прикладного мистецтва. У відділах художньої вишивки училищ готуються спеціалісти, які працюють в системі підприємств народних художніх промислів.

Численні колективи вишивальниць працюють на Львівській фабриці художніх виробів ім. Л.Українки, Чернівецькій фабриці художніх виробів. Кожному з цих підприємств притаманні свої характерні виробів, свої художні принципи, графічно-живописне зображення традиційних образів, які виразними декоративними акцентами розміщуються на жіночому, чоловічому, дитячому одязі, тканинах інтер'єрного, побутового призначення. Одна з основних проблем у творчому процесі на цих підприємствах – розвиток характерних особливостей вишивання цієї місцевості, перш за все збереження технік ручного вишивання.

Традиційну народну вишивку, як пам'ять народу березуть

українці, що сьогодні живуть в різних країнах земної планети. Особливо важливу роботу по дальнішому розвитку мистецьких традицій вишивання впродовж більш як 100 років проводить українська діаспора в США. В дослідженні дається характеристика творчості вишивальниць: Ізидори Борисюк, М. Стахів, Л. Волинець, І. Кошубинської, О. Загородньої-Трачук, Л. Зелик, І. Григорович, М. Недошитко, Г. Кульчицької та ін. Івчення їх творчості, організації навчання вишивання молоді, влаштування виставок, участь в міжнародних фестивалях тощо дало можливість підтвердити висновок, що українська вишивка – це один з показових видів мистецтва, що вона здобула визнання, всіляко підтримується в своєму розвитку, оцінюється як вартісний вклад в американську культуру.

Сьогодні вишивка розглядається як важлива художня цінність, що виконує численні функції – естетичну, пізнавальну, комунікативну. Це показовий вид мистецтва, який зберіг, доніс до нас і стверджує дальший розвиток орнаментальної, графічної, живописної культури народу. Завдання полягає в дальнішому розвитку художніх традицій українського народу.

Беззаперечно, що українська народна вишивка в історичному аспекті розвитку зазнавала періодів піднесення і спаду, особливо в роки воєнних лихоліть, голодоморів, насильного виселення людей з рідних земель. Але вона жила, разом з іншими видами мистецтва гідно показувала світові рівень національної культури, виступала як феномен її незнищеності.

Публікації по темі дисертації:

1. Українська народна вишивка. – К.: Наукова думка, 1988. – 190 с.
2. Народне декоративне мистецтво Яворіщини. – К.: Наукова думка, 1979. – С. 19-42.

3. Родина Шкрібляків // Альбом. - К.: Мистецтво, 1979. - С. 14, іл.
4. Ганна Вінтоняк // Альбом. - К.: Мистецтво, 1983. - іл. 15, 60, 67.
5. Про сучасну вишивку рушників // Народні художні промисли України. - К.: Наукова думка, 1979. - С. 35.
6. Вишивка // Гуцульщина. - К.: Наукова думка, 1987. - С. 379-388.
7. Вишивка // Бойківщина. - К.: Наукова думка, 1983. - С. 271-280.
8. Вишивка // Народні художні промисли України. Довідник. - К., 1986. - С. 9-20.
9. Вишивка // Матеріальна культура Полесья. - К.: Наукова думка, 1988. - С. 365-376.
10. Вишивка // Украинские Карпаты. Культура. - К.; Наукова думка, 1989. - С. III.
11. Художні особливості яворівської вишивки // Матеріали з етнографії та мистецтвознавства. - К., 1975. - С. 57-67.
12. Нові узори вишивок // Жовтень. - 1984, № 7. - С. 133-134.
13. Вступ // Народні художні промисли України. Довідник. - К.: Наукова думка, 1986.
14. Художні особливості вишивки Вінниччини // Тези доповідей шостої Вінницької історико-краєзнавчої конференції. Вінниця, 1988. - С. 90.
15. Художня обробка текстильних матеріалів // Декоративно-прикладне мистецтво з практикумом у навчальних майстернях / Міністерство народної освіти/, Ч. I. - К., 1989. - С. 4-49.
16. Народні художні промисли західних областей УРСР // Збірник статей... К.: Наукова думка, 1989.

17. Народне мистецтво - невід'ємна частина матеріально-духовної, художньої культури народу // Народне декоративно-прикладне мистецтво з практикумом у навчальних майстернях.

Ч. IV. Міністерство народної освіти. - К., 1990. - С. II-41.

18. Художній текстиль. Вишивка // Декоративно-прикладне мистецтво. Ч. УІІ. Конспект лекцій для студентів художньо-графічних факультетів педагогічних інститутів /Міністерство народної освіти/. - К., 1991. - С. 12-65.

19. Антропоморфні мотиви і дерево життя в народній вишивці Тернопільщини // Тези доповідей, повідомлень I-ої Тернопільської обласної краєзнавчої конференції. Тернопіль, 1990. - С. 46-47.

20. Из опыта изучения творчества народных мастеров Украины на современном этапе // Народное искусство и современная культура. Проблемы сохранения и развития традиций. - Москва, 1990.

21. Творчість Ольги Возниці // Чарівне веретено. - Львів: Каменяр, 1990. - С. 21-26.

22. І на тім рушникові // Часопис. Перемишляни. Ч. 33. - 1991. - 23 березня.

23. Пам'ять серця // Наше життя. - Нью-Йорк, 1992, № 10. - С. 13-14.

24. Вишивка /у співавторстві/ // Декоративно-прикладне мистецтво. - Львів: Світ, 1992. - С. 36-42.

25. Галтування і вишивка /у співавторстві/ // Декоративно-прикладне мистецтво. - Львів: Світ, 1992. - С. 133-156.

26. Народний одяг /у співавторстві/ // Декоративно-прикладне мистецтво. - Львів: Світ, 1992. - С. 157-173.

27. Народне мистецтво Гуцульщини в збірках Українського музею у Нью-Йорку // Проблеми Гуцульщини. - Ч. III. Чернівці, 1993. - С. 74-77.

28. Вишивка // Народні художні промисли. Програми. Міністерство освіти. - К., 1994. - С. 38-41.

29. Іставка унікальних творів // Українське православне слово. Часопис. - 1994, Ч. 3. - Нью-Джерсі /США/. - С. 8.

30. Творчість Ольги Загородньої-Трачук - збереження і розвиток традиційної волинської вишивки в США /на матеріалах колекцій вишивок, збережених в бібліотеці С.Петлори в м.Парижі/ // 2-і Гончарівські читання. Тези. - К., 1995. - 27-29 січня. - С. 50.

Р. Дук

Захарчук-Чугай Р.В. Народная вышивка Западной Украины XIX - XX вв.
/Проблемы традиции/.

Диссертация на соискание ученой степени доктора искусствоведения по специальности 17.00.06 - декоративно-прикладное искусство, Львовская академия искусств, 1995.

К защите представлена рукопись, в которой на основе комплексного исследования рассматривается народная вышивка как оригинальное художественное явление и как один из самых распространенных видов народного искусства.

Анализируется народная вышивка во всех разновидностях, ее социальное значение и место в культуре украинцев. Выделены и проанализированы локальные художественные особенности разнофункциональных вышивок, осуществлена классификация содержания и форм орнаментальных мотивов, композиционных схем.

Содержание работы раскрыто в 30 публикациях.

Ключові слова:

вишивка, стібки, візерунки, мотиви, орнаментально-композиційні схеми, колір.

Zakharchuk - Chuhai R.V. Folk embroidery of Western Ukraine at XIX - XX centuries. (Problems of traditions).

Dissertational thesis for habilitation of doctorship in Art Sciences, History and Theory of Arts; speciality 17.00.06 - decorative and applied art. Lviv Academy of Arts, Ukraine, Lviv, 1995

On the ground of complex multi-factorial approach Ukrainian folk embroidery is considered as original bright phenomenon of culture and as one of the most wide-spread kinds of folk art. Folk embroidery is presented at large in all known variations; its social meanings, its messages and its place in Ukrainian cultural heritage are fully, deeply and clearly traced. Detailed analyses of technologic peculiarities and techniques, as good as of artistic motives and features on each differentiated level of expression are given. Classification of contents, forms and schemes of ornamental designs and a number of compositional plans are developed and introduced firstly in scientific use and circulation.

Disserted problems and conclusions are exposed in 30 publications.

Key-words: embroidery, design, motive, ornamental scheme, colour.

447386

АВ 32.208

Підписано до друку 29.03.95. Формат 60х84/16. Папір друк.МІ.
Друк офсет. Умовн. друк. арк. 3,5. Умовн. ф.з. відб. 3,5,
Обл.-вид. арк. 3,7. Тираж 100. Зен. 64.

Машинно-офсетна лабораторія Львівського державного
університету. 290602, Львів, вул. Університетська, 1.